

Олександр Гужва

ГУЖВА Олександр Павлович — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри історії Української державної академії залізничного транспорту (м. Харків). Сфера наукових інтересів — філософські проблеми культури.

СКОВОРОДА: ЙОГО СПОВІДЬ Є ОДКРОВЕННЯМ

У статті розглядаються два найважливіші орієнтири у світоспогляданні Григорія Сковороди: сповідь і одкровення, — що визначають релігійну свідомість як таку і відповідають відтвореному ним образу світу.

***Ключові слова:** сповідь, одкровення, духовна драма, свідомість, подоланий трагізм, симфонія.*

Постановка проблеми. Сковорода, незважаючи на зростаючу відстань у часі і потужні спроби осягнення його здобутків, залишається все ще невичерпним і разом із тим актуальним. Невичерпність пояснюється тим, що дослідницьке поле має розширитися за рахунок все більшого використання не тільки загальнофілософських або філологічних джерел, як того вимагає у своєму тлумаченні зміст сквородинівських творів, а й невичерпної християнської літератури: Священного Писання, Патрістики, як те спостерігаємо в найбільш переконливій за своєю налаштованістю на розкриття багато-плановості та ємності думки мислителя праці Леоніда Ушкалова «Григорій Сковорода» [3;4].

Дослідники мають торкнутися вистражданої Сковородою ідея обоження, розкрити поступове сходження до неї мислителя в творах, які й досі дивують неповторністю своєї будові, між тим як шлях до цієї неповторності простежується в обіході християнина.

У зв'язку з чим постає завдання окреслення впливів на його творчість християнських молитв, їх побудови, наявних в їх розгортанні своєрідних осіянь, що спричиняють нарошування позитиву та зміни в настроях.

Необхідним також є усвідомлення значимості і впливів на Сковороду сповідальних мотивів та сповіді як такої, яка, за відсутністю практики в житті мислителя, виявлялась у кожній миті його духовного буття та творчості, сприяючи розширенню свідомості. Це розширення свідомості притаманне кожній особі, що стоїть перед вирішенням важливих для неї екзистенційних питань.

Нарешті, сам Сковорода змушує сприймати його твори як откровення, що є найбільш значимою для віруючої людини формою релігійних текстів, яка дає цілісне релігійне світорозуміння. Сковорода зумів підійнятись над колізіями власного духовного буття, всі свої зусилля скеровуючи на оновлення людини та світу.

Нахил до філософсько-релігійних дослідницьких пошуків, що ведуться навколо Сковороди, зумовлюється тим, що перш за все йдеться про релігійну свідомість, яка визначає життєву позицію мандрівного філософа і є єдиною можливістю до розуміння його творчості.

Актуальність сквородинівського вчення зумовлена тим, що воно стає перешкодою на шляху знеособлення людини, яка втратила ціннісні орієнтири. Це вчення висуває низку життєвих максим, слідуючи яким людина стає здатною долати трагізм буття, жити у злагоді с природою та людьми, займатись «сродною працею», віднаходячи шлях до оновлення власного розуму.

Мета дослідження полягає в окресленні сквородинівської світоглядної позиції відповідно до ідей, які присутні в християнській православній традиції. Одна з них — це ідея активного буття.

Стан розробки проблеми. Для багатьох дослідників Сковорода — це перш за все релігійний філософ [3;4]. Утім, саме в площині релігійно-філософського дискурсу не до кінця виявлено духовно-протестуючий початок філософсько-екзистенційних шукань Григорія Сковороди. У своїх шуканнях Сковорода через містичне откровення пізнав природу обоження, яку важко розпізнати тим, хто виховувався в умовах войовничого атеїзму, яка несподівано зводить два начала його творчої думки: сповідь та откровення. В статті автор спирається як на роботи таких авторів, як В. Шинкарук, І. Іваньо, Л. Ушкалов, так і на свої власні розробки.

Результати дослідження. «И даруй нам бодренным сердцем и трезвенною мыслию всю настоящего жития ночь прейти» — ці рядки з вранішньої молитви Василя Великого огортають внутрішній світ християн, виривають їх тенет розпачу, який зазнавав і Григорій Сковорода. Так, у листі До Михайла Ковалинського від 23 листопада 1762 року, через день коли йому виповнилось 40 років, Сковорода пише: «Скільки моральної шкоди завдали мені посланці диявола, обманувши мене. Як хитро вони вкрадаються в довір'я, так що тільки через п'ять років ти це відчуєш. Ах! Скористайся хоч моїм досвідом! Я той моряк, що, викинутий на берег під час аварії корабля, інших своїх братів, яких чекає те ж саме, непевним голосом попереджає, яких сирен і страховищ їм треба стерегтися і куди прямувати. Бо інші потонули і відійшли у вічність. Але, скажеш ти, я можу і сам стати розсудливим під ударами долі. О мій найдорожчий друже! Хіба ти не знаєш, що багато людей зазнає аварії корабля, рятується ж небагато хто — трое із ста. Чи можеш ти ручитися, що ти врятуєшся?» [1, с.252].

Можливо, тільки листи дають змогу усвідомити усю складність духовного буття Григорія Савича Сковороди. Вже позаду були роки дитинства, перші болісні переживання: смуток за рідною домівкою, а далі розчарування віднайти себе у житті. Він постійно перебуває у мандрах, ще більше у ман-

драх по країні знань, його манить до себе природа. І не дивно, що у межах відтворених ним поетичних образів, постають картини квітучих куточків України, де він пише твори, де його радо зустрічають друзі, яким випало стати опорою і почасти замінити втрачене: все те ж саме — спілкування з рідними. — Між іншими, так до кінця і не виявлені його родинні зв'язки. Вік просвітництва змітав минуле: життєвий устрій, зруйновані гетьманство та Січ, волю. Все краще залишалось позаду, десь у мріях.

Здається, Сковорода сторониться перш за все вияву страждань. Вся лавина його почуттів та думок пори його зростання Сковороди виявилась прихованою і відомою тільки найближчим. Причин такої поведінки могло бути декілька: одна з них йшла від релігійного постулату «смуток — то є гріх»; інша, про яку говорить у наведеному листі Сковорода, стосується посланців диявола, що вкрадаються в довіру; ще одна була спробою подолання трагізму, яка виховала в Сковороді нову людину і навчила його мужності.

В своїй «Симфонії», Сковорода доходить висновку: «Истинное щастіє вewnątrz нас єсть. Непрестанно думай, чтоб узнать себе»[1, с.220]. Думати — значить творити: в минулому шукати відповідь на екзистенційні насушні проблеми буття. Йдеться про виживання та духовну боротьбу впродовж усієї історії людства:

«Когда хотя самого себе хорошенько узнаеш, изволь знать, что одним взором узнаеш и Христа. Один єсть весь вышепомянутый род Авраамль, ни числа 12, ни начала, ни конца не имѣющш, всѣ четыреѣ стороны исполняющій. «Аще кто может, — говорит бог Аврааму, — исчести пѣсок земный, то и / 62 / сѣмя твое изочтет». Впрочем, не конец то, послѣ чего еще нѣчтось слѣдует. Но послѣ сего рода ничего уже слѣдовать не может. Все погибает огнем божіим, и самыи нечестивых останки, а потому уже и не останки, что не остаются. Не терпит ничто огненнаго лица божія. Всѣ,

как хврастные, горят, кромѣ сего сѣмени, о котором в Исаи: «Яко же небо ново и земля нова, яже аз творю, пребывают предо мною, — глаголет Господь, — тако станет сѣмя ваше и имя ваше». То ж и в Иеремии: «Возвеселитесь веселием. Воскликните на главу языков. Слышанно сотворите и похвалите. Рцыте: — Спасе господь люди своя, останок Израилев». Сей-то род есть ищущих господа, ищущих лице бога Иаковля, пред которым никакой язык устоять не может: «Яко огонь сходит от лица его». Из сего богоспасаемого рода, хоть одного узнав, всѣх узнаешь. Во всѣх их один новый человек, и они в нем, а он во отцѣ своем. Но понеже ни одного из них узнать не можем, то по крайней мѣрѣ узнать самых себе постараемся. Сим образом можем узнать истинного человека, «созданного по богу в правдѣ и преподобии истины».

/ 71 / А се ж то самое есть и живот вѣчный [1, с.206].

«Во всѣх их один новый человек, и они в нем, а он во отцѣ своем». — У своїх пошуках нової людини Сковорода слідує за апостолом Павлом «Перетворюйтесь оновленням розуму вашого» [Рим. 12:2]. Здається, тих, хто долав трагізм буття і дбав про оновлення самої людини в новочасну добу ставало все більше. Проте, навіть найсильніші не могли подолати сумніви, до яких належить, між іншим, і Леся Українка:

Не раз мій голос дико залуна, // Немов серед безлюдної пустині,
// І я подумаю, що в світі все мана // І на землі ніде нема святині.

І, може, приведуть не раз прокляті дні // Лихої смерті грізну
ную примару, // І знову прийдеться покинутій мені // Не жити,
а нести життя мов кару.

Я знаю се і жду страшних ночей, // І жду, що серед них вогонь
той загориться, // Де жевріє залізо для мечей, // Гартується
ясна і тверда криця.

Коли я крицею зроблюсь на тім вогні, // Скажить тоді:
«Нова людина народилась»; // А як зломлюсь, не плачте по мені!
// Пожалуйте, чому раніше не зломилась! («О, знаю я, багато ще
промчить...»), 16/ IX 1896 р. [5]).

Сковорода долав внутрішні боріння, прокладаючи неповторний шлях у царині духа, обмежуючись у житті лише самим необхідним.

Син малоземельного козака впродовж життя з власності не мав нічого: бандура, флейта, біблія — ось і весь його скарб, та ще книги, рукописи його творів, яких з часом ставало все більше. Безумовно, він не міг не усвідомлювати, що відсутність маєстності змушує його розпрощатися з надією віднайти себе у межах соціуму, створити сім'ю. Далі, по мірі того, як він стверджував себе як особистість, у нього ставало все менше можливостей зайняти певну посаду. Не міг він іти на компроміси, не міг відступити від того, що виношував у своїх думках: бути корисним громаді: «я той моряк, що ...інших своїх братів попереджає». Не міг він відмовитись від світу й прийнявши чернецтво. Його поводитирем ставала його душа. Його свідомість поступово опановувала весь історичний та буттєвий простір, у якому він шукав миру та злагоди для власної душі та усього людства.

Почасти виходом за межі складної складної екзистенційної проблематики слугувало навчання (повну довідку про перебування Сковорода у Києво-Могилянській академії надає Леонід Ушкалов), музикування, враження від подорожей: до Санкт-Петербургу, Угорщини, Австрії, Словаччини, Польщі, Італії [4]. Але, безумовно, розширення буттєвого горизонту відбулося завдяки здатності мислителя поєднувати враження від реалій і відносити до них те, що давав йому контекст усієї європейської культури: ідеї Просвітництва, авторитет розуму, виховання людини, оновлення світу.

Окремо варто зупинитись на тому, що давало Сковороді перебування у стінах заснованого митрополітом Петром Могилою навчального закладу. Заслугою Києво-Могилянської академії став загальноєвропейський принцип навчання, що поєднував досягнення античної доби з досягненнями християнського світу. Сковорода почав шукати витoki християнських

ідей у філософії та літературі стародавньої Греції та стародавнього Риму. Богопізнання сформувало зоряний світ його мрій, який наприкінці 50-х років XVIII століття став його життєвою відрадою.

Тому і не дивно, що власне слово Сковороди — то є прокладання шляху серед складних лабіринтів відомого з тим, щоб засвідчити єднання з православним світом, де «я» виринає тільки в одній можливій максимі: «Ты в мене, я в тебе вселюся» (П'єснь 1-я «Божественных П'єсней»).

Сковорода свою власну долю розглядає у межах буття усієї християнської общини. Він також сприймає історію у її сакральних межах: від народження Спасителя до Страшного суду. Над ним тяжіють апокаліптичні видіння, його твори однаково розгортаються у різних сюжетно-змістовних планах, де є небеса, рай та пекло. Він веде нескінченний діалог із Творцем світу, він прагне охопити весь духовний простір, із тим, щоб віднайти сенс буття [6].

Сковорода є причетний до великої традиції молитвотворення, яка йде від самого Спасителя, що звертався до свого Батька предвічного у Гетсиманському саду перед тим, як прийняти страждання та муки від людей і принести себе заради них у жертву: «Не як я хочу, а як Ти» [Мф. 26,39]. Молитовна традиція є найважливішою для духовного подвигу кожного з апостолів та отців церкви. Але важливою вона є й для усього людства, освітленого пришествям на землю Христа. Існують намолені стіни церков і монастирів, весь сакральний простір людських помислів та звершень.

Варто привернути увагу до відтворення молитовного принципу, який можна сприйняти як підняття горизонту думки та зміну емоційних станів від мороку до світла в усій християнській культурі. Цей молитовний принцип присутній в архітектурі та облаштуванні храмів, усіх формах богослужіння та синтезу мистецтв, що супроводжують сакральне дійство. В церковній музиці, зокрема, що відрізняється ширістю, підне-

сеністю станів, за доби бароко знаходять втілення афекти на зразок «умілення», смутку, розп'яття та воскресіння, які закріплювались у музичній практиці в інтонаціях-символах, засобах виразності, що відповідають певним емоційним станам. В барочній та класичній музиці також присутній драматургічний принцип «від мороку до світла», який освітлює найвищі задуми Бортнянського та Веделя, Лисенка та Леонтовича.

І тут також *архетипом* ставала молитовна практика отримання Божої благодаті, що розривала смуток, закликала до дії: «да не падше и обленившеса, но бодрствующе и воздвижени в делание обрящемся готови» (молитва Василя Великого).

Варто зазначити, що нова історія виводить на передній план соціальних перетворень «людину дії» — *homo agiens*, яка бере на себе відповідальність змінювати світ ціною нещастя багатьох людей. Для Сковороди цей шлях був неприйнятний. І тут він маніфестував гасла, з якими, мабуть, погодився б Імануїл Кант, який прагнув об'єднати народи у своїй роботі «*Zum ewigen Frieden*» — «До вічного миру». Кант говорить про цивілізовані народи, Сковорода про все людство. Його вчення, яке зростає в усіх його творах стає справжнім откровенням для нової та новітньої доби [6].

Сковорода власною творчістю доводить своє невпинне зростання як мислитель, у певній мірі його свідомість набувала характер постійного становлення та розширення творчого горизонту. Цього, зокрема, вимагала й естетика бароко, що надавало відкритого характеру композиції та окремому задуму, залучаючи їх до відображення величного образу світу, освітленого жертвою Христа.

Проте, ми знову повертаємося до висловленого зауваження про те, що його творча та світоглядна позиція опротестувала і вже не співпадала з відчуттям і усвідомленням того, що він втратив, кожною миттю свого існування і кожним словом своїх творів він визначав те, що він набував: здатність йти

від сповіді, огорненої смутком, до откровення, що дає картину поновленої людини та світу. І у цьому полягав прихований войовничий пафос його вчення. Войовничість змїтала тугу, об'єднувала людей, що віднайшли себе у сродній праці і в серці своєму вмістили Бога.

Откровення як модель світобачення поступово складалось у творах Сквороди. До ознак цієї моделі варто віднести: *видіння*, тобто те, що поставало в свідомості філософа-поета-музиканта і знаходило втілення у лексиці, композиційній та драматургічній будові творів. Як і в найбільш показових формах мистецтва 17-18 століть, з якими був знайомий Скворода: трагікомедії, опері, симфонії, — у його філософських творах відбувається невинне розширення оповідного-дієвого простору. Так, «Архистратиг Михаил» народжується з листа і перетворюється чи не на оперу. Скворода залучає до свого вселенського простору все нових персонажів, він постійно оперує символами, що переходять один в оден, для нього найважливішим є обов'язковий висновок-апофеоз:

Прощай, огненная бездно! [Прости, западное сонце!] Мы сотворим свѣт получшій. Созиждем день веселѣйшій. Да будет свѣт — и се бысть свѣт («Потоп змін»).

Скворода пише свої симфонії, вкладаючи в саме розуміння цього слова досить знаменне тлумачення як злагоди — злагоди поміж людьми, для нього також важливою є злагода у найвищому сакральному сенсі: «СИФОНІЯ, //Сирьчь Согласіє Священних Слов» (Наркісс //Разглагол о Том: // Узнай Себе,).

Тому й повниться його мова голосами різних персонажів, бо всі вони залучені до пошуків істини, яка дарована вищим розумом, вищою любов'ю та силою.

У «Симфонії, нареченная Книга Асхань о познаніи самого себе, 1767» Сквороди одна «картина» (вслів Сквороди) зі Священного Писання кореспондує з іншою, відбувається грандіозне дійство, яке складається з переростання од-

ного символу в інший, що підіймають глибини змісту самої «Біблії». Персонажі «Симфонії» ті самі, що були в «Наркісіді»: Памва, Антон, Лука, Конон, Филон, Квадрат, Друг, — стають причетними до відтворення світу духовності, що належить усім і складається з думок та осмислення діянь біблійних персонажів.

Сковорода прагне у винайденій ним світоглядній системі відтворити загальне «Я» усієї християнської общини. Сковорода проходить свій шлях духовних страждань у різних своїх творах, скажімо, у «Потопі зміїному» (1791), де віднаходимо підняття духовного горизонту від сумніву, мороку до світла.

«Бесѣдуют Душа и Нетлѣнный Дух...

Потоп зміин, Ноев, божій и біблія есть то же.

Аще она море, како и не потоп? Взгляньте на Назонову картину потопну: *Nat lupus int[er] oves...*

Не в сем ли морѣ обуреваются вся вселенна?

Ей, в сем! Ей, вся! «Погрязоша, яко олово во водѣ...» Един мой Израиль, сію пучину прелѣтая, преходит. Един он уловляет жалостну ревность Варухову.

«Кто прѣйде на ону страну моря и обрѣте премудрость?»

Что есть біблія, аще не мыр? Что есть мыр, аще не ідол деирскій? Что есть златая глава ему, аще не сонце? Что есть сонце, аще не огненное море? / 21 /

Не оно ли заступило нашу нам гавань тую:

«Се сей стоит за стѣною нашею и глаголет: «Лицемѣре! Почто усумнѣлся еси?»».

Не всѣ ли не преплывшіи мучатся в огненной безднѣ? Не всѣ ли блеют о пеклѣ? И кто уразумѣл пекло? Не смѣшно ли, что всѣ в пеклѣ, а боятся, чтоб не попасть?

Вот точна *сфінкс*, мучащая не рѣшивших гаданія. «Возволнуются и почити не возмогут». «Ходите во пламенѣ огня вашего».

А мой Ной радугу видит, и потоп прекращается. Что есть прекрасна радуга? Не радость ли есть радуга? Не сонце ли

зрит свой образ во зеркалѣ вод облачных? Не сонце ли зрит на сонце, на второе свое сонце? На образ образуемый, на радость и на мир твердый? Не туда ли зрит сей вождь наш, не туда ли волхвы ведет? Останься ж, сонце и луна! Прощай, огненная бездно! [Прости, западное сонце!] Мы сотворим свѣтъ лучший. Созиждем день веселѣйший. Да будет свѣтъ — и се бысть свѣтъ. Да станет сонце и луна! Да станет и утвердится! Да свѣтит во вѣки вѣков! И се ста сонце и луна! Новая луна и сонце. От бога божественное.

Воспой же, о Исаіе! Воспой нам пѣснь побѣдную. Се Израиль преиде море!

Не зійдет бо сонце тебѣ,

И луна не оскудѣет.

Будет господь тебѣ свѣтъ твой.

И совершатся дни твои,

Дни рыданія твоего» — цит. за: [1, с.136].

Висновки. Знайомим з біографією Сковороди, відомо, що він упродовж життя випадав з тієї системи соціальних відносин, яка встановлювала нерівність людей за майновою ознакою. Мимоволі він відшукував ту єдність між людьми, яка існувала у лоні церкви як християнська община. Дійшов він до цієї єдності лише сполучивши усі гілки своєї творчості: музиканта, уставщика церковного хору, композитора, поета, філософа. Разом то була єдність, сформована святоотцівською традицією, коли окрема особа набувала власного значення, відсторонюючись від буденності існування в пошуках вищого початку буття, споріднюючись із Богом. Вся світоглядна парадигма доби бароко, на яку припадає життя та творчість Сковороди, зводить картину всесвіту, спираючись на взаємодію усіх мистецтв, і та картина є спробою трактовки Священного писання.

Сковорода підхоплює принцип зведення великих творів, він наслідує і жанр трагікомедії від Варлаама Лашевського,

Феофана Прокоповича. Він відкриває зв'язки між усіма сферами духовного буття, сполучаючи філософію, мистецтво, поширюючи на них сяйво Христової віри. В своїх світоглядних пошуках він наближається до найвищого в святоотеческій практиці богодухновенній формі откровення. За цим принципом зводяться і Наркїсс, і Симфонія Асхань, і Потом зміїн.

Отже, звичайне й незвичайне, молитва, з якою кожна людина входить у життєвий простір, і откровення, що є важливим для усієї людської спільноти, вказуючи на цілісний образ світу і шлях до цієї цілісності, стають серцевиною його власного буття, що, поступово, втрачаючи зв'язок з формами єдності, затвердженими соціумом, ставало зразком високого служіння і об'єднуючим фактором для християнської общини, зберігаючи саму духовність як стрижень існування людства.

Література

1. *Сковорода Г.* Повне зібрання творів: У 2-х т. / Григорій Сковорода. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. 1. — 532 с.

2. *Шинкарук В., Іваньо І.* Григорій Сковорода / Повне зібрання творів: У 2-х т. / В.Шинкарук, І. Іваньо. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. 1. — С. 11—60.

3. *Сковорода Григорій.* Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода // За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. — Х.: Майдан, 2010. — 1400 с.

4. *Ушкалов Леонід.* Григорій Сковорода / Леонід Ушкалов // Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів. — Х.: Майдан, 2010. — С.9—48.

5. *Українка Леся.* Твори: В 2 т. Т. 1: Поетичні твори; Драматичні твори / Упоряд. і приміт. О.Ф. Ставицького; Вступ ст. Л.І. Міщенко; Ред. тому І.О.Дзевєрін. — К.: Наукова думка, 1986. — 608 с.

6. *Гужва Олександр.* Григорій Савич Сковорода та європейський сим-фонізм / Олександр Гужва // Аспекти історич-

ного музикознавства — IV: «Правда фантастики і фантастика правди. Магічне «дев'ять» в історії художньої культури: Збірник наук. праць. — Харків: ХДУМ ім. І. П. Котляревського, 2010. — С.228–241.

Гужва О.П.

Сковорода: его исповедь есть откровение.

В статье рассматриваются два важнейшие ориентира в мирозерцании Григория Сковороды: исповедь и откровение, — определяющие религиозное сознание как таковое и соответствуют воссозданному им образу мира.

Ключевые слова: *исповедь, откровение, духовная драма, сознание, преодоленный трагизм, симфония.*

Guzhva O.P.

Skovoroda: his confession is the revelation.

Two important landmarks in the world perception by Gregory Skovoroda: confession and revelation — that determine the religious consciousness as such and meet the reflected his image of the world.

Key words: *confession, revelation, Spiritual Drama, consciousness, overcome the tragic, sinfonie.*

Надійшла до редакції 17.10.2011 р.